

مسجدي برای سیدالشهدا^(ع) و روضه‌هایش

بانو فخرالدوله

کند. ایشان این‌طور تعریف کرده است: «آنجا (منظور مکان مسجد است که اکنون در خیابان فخرآباد قرار دارد) زمین بایری بود و هرساله ایام محرم، مردم محل خیمه امام حسین^(ع) برپا می‌کردند. من هم هر ساله ماه محرم یا صفر در این مراسم حضور داشتم. یک سال چند نفر از اهالی محله به من گفتند. این زمین جزو املاک بانو فخرالدوله است و در همسایگی این محله هم مسجدی نیست و بانو فخرالدوله هم زن متمول و زمین‌داری است. شما به او بگویید این زمین را برای ساخت مسجد وقف کند. این حرف برای وسط دهه محرم است و من هم این مسئله را در یکی از منبرهای وعظ مطرح کردم. خبر این منبر به گوش خانم فخرالدوله رسید و شاید هم خود ایشان میان مستمعان بود، نمی‌دانم. خدا می‌داند.

به هر حال این تکه زمین حدود ۲۰۰ متر یا کمتر بود. اما بانو فخرالدوله گفت بسیار خب. نصف آن را برای ساخت مسجد وقف می‌کنم. من گفتم، این محله برجیمیت است و مسجد هم ندارد و این مقدار کفاف این محله را نمی‌دهد. غروب فردا که برای مراسم محرم آمدم، به بانو فخرالدوله پیغام فرستادم که اگر مردم برای مراسم شب عاشورا بخواهند اینجا جمع شوند، جای سوزن انداختن نخواهد بود و این فضا برای مسجد کفاف نمی‌دهد و شما برای رضای خدا تمام این زمین را به مسجد اهدا کن و چون مردم این محله بضاعت ساخت مسجد را هم ندارند، خودت ساخت مسجد را هم به عهده بگیر. بانو فخرالدوله هم الحمدلله قبول کرد. این‌طور بود که کار سرانجام گرفت. در تمام سال‌هایی که مراسم محرم در مسجد فخرالدوله برپا بود، دکتر امینی (پسر بانو فخرالدوله) یک شب حضور می‌یافت و خود بانو فخرالدوله هم چهار یا پنج شب در مراسم محرم شرکت می‌کرد. بانو فخرالدوله که در منزلی مقابل همین مسجد سکونت داشت، بعد از ساخت مسجد، آن را به پدرشوهر خود میرزا علی‌خان امین‌الدوله، صدراعظم دوران مظفری، تقدیم کرد. امین‌الدوله دو سال پیش از ساخت مسجد، اما به دیار باقی شتافته بود.»

● سپردن کار به مارکف روسی

اسناد باقی‌مانده می‌گویند که بانو فخرالدوله کار ساخت مسجد را به «مارکف روسی» می‌سپارد که در آن دوران یکی از مشهورترین معماران ایران بوده است. نیکلای مارکف در دوران سلطنت رضا شاه هم از مطرح‌ترین معماران ایران بوده و بناهای بسیاری را در تهران و دیگر شهرهای سازد. ساختمان دبیرستان الیزااولین کارهای ماندگار اوست. در ادامه روایت آقای فلسفی می‌توان نام او را هم دید: «نیکلای مارکف که ضمن کار ساخت مسجد با اعضای خانواده فخرالدوله همکاری می‌کرد در مسجد یک نیم

گروه تاریخ و هویت بانو اشرف‌الملوک که بیشتر با نام «فخرالدوله» شناخته می‌شود، پیش از آنکه به واسطه پدر تاجدارش، مظفرالدین‌شاه، عنوان یک شاهزاده‌قاجاری را یدک بکشد، به دلیل جمله‌ای در تاریخ ماندگار شده است، جمله‌ای که رضاشاه در وصف او گفته بود. رضاشاه که احترام زیادی برای این بانو قائل بود، او را به سبب مرام و مسلکی که به هیچ وجه شبیه بسیاری از اجداد تاجدارش نبود، چنین توصیف کرده است: «قاجاریه یک مرد و نیم داشت؛ مردش فخرالدوله بود و نیم‌مردش آقا محمد خان.» بی‌تردید این تمجید عجیب بر نام و قامت او می‌نشیند.

بگذارید برای درک بهتر ماجرا، کمی از بانو فخرالدوله بگویم. او متولد ۱۲۶۱ خورشیدی در تهران بود؛ در کاخ پدرش یا ناز و نعمت قد کشید و در چهارده‌سالگی به عقد محسن‌خان امین‌الملک درآمد. این‌گونه بود که از یک زندگی سیاسی سراسر مبارزه سردراورد، به‌ویژه زمانی که برای محافظت از همسرش، پس از عزل او از صدارت، ناچار شد مقابل بسیاری از رجال سیاسی دوران بایستد.

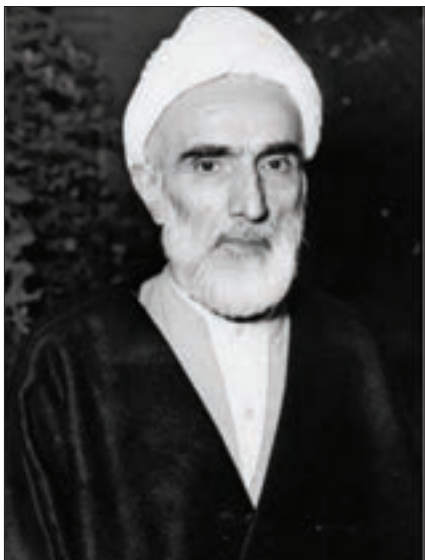
گذشته از این، پس از سرنگونی حکومت قاجار و روی کار آمدن پهلوی، او واسطه میان ایل خود و پهلوی‌ها شد و با درایت و هوش کم‌نظیرش توانست از وقوع خون‌ریزی‌ها و درگیری میان صاحب‌منصبان و شاهزادگان حکومت پیشین با تاج‌داران تازه جلوگیری کند.

علاوه بر این‌ها، این شاهزاده قاجاری قلبی از طلا داشت و گذشته از پاک‌دستی، در زمان خود بانی بسیاری از امور خیر نیز شد. او را مؤسس تاکسیرانی در ایران می‌دانند و در دوره‌ای نیز با هزینه شخصی، چند تاکسی خرید و به مشهد فرستاد تا با ایجاد اشتغال برای جوانان، زمینه سر و سامان گرفتن زندگی آنان را فراهم کند. او حتی در آن دوره قصد داشت مؤسسه بورس ملی را در ایران تأسیس کند، اما در این کار موفق نشد.

در کنار همه این‌ها، فخرالدوله سرپرستی شماری از کودکان یتیم را بر عهده گرفته بود و امکان تحصیل آنان را فراهم می‌کرد؛ به‌گونه‌ای که هنگام درگذشتش، در دی‌ماه ۱۳۳۴ خورشیدی، شمار این فرزندان به ۲۸ تن می‌رسید.

یکی از خدمات او که کمتر درباره‌اش گفته شده، ساخت مسجد امین‌الدوله است که با نام مسجد فخرالدوله نیز شناخته می‌شود؛ مسجدی که این بانو آن را برای برگزاری باشکوه مراسم محرم بناکرد. روایت شده است که این مسجد در دومرحله ساخته شد؛ بنای نخست آن در سال ۱۳۲۰ کامل شد. اما بازسازی‌اش با تغییرات فراوان، چهار سال بعد، یعنی در سال ۱۳۲۴ خورشیدی، انجام شد.

● مراسم محرم، دلیل ساخت مسجد امین‌الدوله بود
آیت‌ا... محمدتقی فلسفی درباره روال آغاز ساخت این مسجد روایتی دارد که در کتاب «روس‌ها در ایران» نوشته «رودی متی» و «النا آندری پوا» آمده است. ناگفته نماند آقای فلسفی ماجرای چگونگی ساخت مسجد امین‌الدوله را در شبی می‌نویسد که قرار است در مجلسی با موضوع «هزینه کرد بازسازی مسجد» شرکت

آیت ا... محمدتقی فلسفی

پوکروفسکی به نمایندگی از جناب مارکف ارجمند در این جلسه حضور دارند. براساس برآوردها بازسازی‌های پوکروفسکی بدین قرار است: بازسازی صحن مسجد، نقاشی دیوارها و محراب، بازسازی درب ورودی، بازسازی مسجد که از وزن ستون‌ها و دیواربرده‌ای و تیغه‌های غیرحمال کاسته شده است. نوافرش کردن و کاشی‌کاری در برخی اتاق‌ها و بازسازی شیروانی.»

روایت آقای فلسفی نشان می‌دهد که پس از این جلسه، اعضای حاضر در آن به دلیل قابل قبول نبودن دلایل کافی برای بازسازی مسجد، هزینه این اقدام را تأیید نمی‌کنند و کار را به دادگاه می‌سپارند: «براساس بررسی‌ها و در حضور دکتر پوکروفسکی جمع حاضر به این نتیجه رسید که ایشان بیش از اندازه و فراتر از آنچه نیاز بوده کار بازسازی و تعمیرات را انجام داده‌اند. مع‌الوصف از آنجا که اداره نظارت به منظور تعیین هزینه‌ها و جود دارد، برای ما این امکان نیست تا صحت و سقم هزینه‌های بازسازی این بنا مندرج در اسنادی که سهام‌الدوله یا وکیل ایشان و دکتر پوکروفسکی ارائه کرده‌اند تأیید کنیم و با امضا و توافق طرفین مقرر می‌داریم اختلاف حاضر باید در دادگاه صالحه حل و فصل شود.» جالب است بدانید مسجد امین‌الدوله که امام حسین^(ع) دلیل ساختش بوده است، بعدها و در دوران انقلاب به نخستین پایگاه انقلابیون تهران تبدیل می‌شود، آن‌چنان که افراد بزرگی مانند آیت‌ا... ربهشتی و رهبر شهید انقلاب آیت‌ا... خامنه‌ای در آن سخنرانی می‌کردند و منبر می‌رفتند.

● ویژگی‌های معماری مسجد امین‌الدوله

در کتاب «معماری مارکف» ویژگی‌های معماری مسجد امین‌الدوله این‌طور ثبت شده است: «بنای مسجد شمالی-غربی و نمای آن از آجر با کتیبه‌های کاشی معرق است. ورودی‌ها از دو سمت و طرفین پیش‌بینی شده‌اند. در محور نمایم‌هشتی پیش‌آمده‌ای قرار گرفته که در انتهای گوشه‌های بالایی آن چهار منار کوچک طراحی شده است. مسجد دارای یک منار اصلی است که از داخل حیاط به سهولت قابل رؤیت نیست. فضای داخلی بنا دارای یک بخش مرکزی و متقارن است و گنبدی بر فراز آن به روی چهار جفت ستون قرار گرفته است. گنبد اولیه شکل خویابده‌ای داشته و گنبد فعلی بعداً اضافه شده است. در این بنا در سال‌های پس از ساخت تغییراتی داده شد. از آن جمله اضافه کردن کاشی‌کاری‌ها و آینه‌کاری داخلی، ساخت گنبد جدید، حذف نیم طبقه داخلی مسجد که مورد استفاده خانم فخرالدوله بود و همچنین اضافه شدن بخش زنانه در زیرزمین واقع در حیاط را می‌توان نام برد.

نکته: اطلاعات این گزارش برای نخستین بار است که منتشر می‌شود.

نمایی از مسجد امین‌الدوله

نیکلای مارکف روسی معمار مسجد امین‌الدوله

این سند نامی از سهام‌الدوله آمده است که ظاهراً نماینده بانو فخرالدوله است و دکتر پوکروفسکی هم که نیکلای مارکف را نمایندگی می‌کند، همکار اوست؛ امروز چهارشنبه ۱۴ تیر ۱۳۲۴ مصادف با پنجم ژوئیه ۱۹۴۵ ساعت دو و نیم بعدازظهر جمع حاضر درباره مناقشه میان سهام‌الدوله و دکتر پوکروفسکی گرد هم جمع شده‌ایم. استاد میرزا علی به نمایندگی از وزارت فخیمه امور خارجه و به نمایندگی از سهام‌الدوله و جناب دکتر

میرزا علی‌خان امین‌الدوله پدر شوهر بانو فخرالدوله که مسجد امین‌الدوله به نام اوست

طبقه ساخت و آن را به بانو فخرالدوله اختصاص داد تا هنگام حضور در مسجد در همان نیم طبقه مخصوص خود بنشیند. با این همه پروژه ساخت مسجد خالی از اشکال و مخالفت نبود. این مخالفت‌ها از آنجا ناشی می‌شد که معماری این مسجد، ویژگی‌های عجیبی در هزینه‌کرد آن داشت، یک سند قضایی به امضای مارکف وجود دارد که نشان می‌دهد بازسازی مسجد پس از اتمام ساخت‌وساز آن انجام شده است. در

روایت یک عکس در ماه محرم

تعزیه‌خوانی در تکیه کامرانیه

مراسم که شامل اجرای نمایش تعزیه هم می‌شد، به کامرانیه می‌آمد. این دو عکس در ایوم شماره ۱۱۸ کاخ موزه گلستان نگهداری می‌شود. حضور بانوان در مراسم تکیه کامرانیه، چشمگیر و گسترده بود و در یکی از دو تصویر به وضوح دیده می‌شود. عکس دیگر مربوط به مراسم تعزیه «حضرت علی اکبر^(ع)» است.

شناخته می‌شود. کامران میرزا این منطقه را از میرزاسعیدخان انصاری خرید و عمارت باشکوهی در آن ساخت و به تقلید پدرش، تکیه‌ای در آن بنا کرد. این تکیه در ایام محرم و صفر، محل برگزاری مراسم عزاداری بود. ظاهراً در یکی از روزهای برگزاری روضه‌خوانی، ناصرالدین‌شاه و درباریان هم برای شرکت در

است. در کشف تاریخ امروز، دو عکس را از تکیه «کامرانیه» می‌بینید که در محرم سال ۱۳۱۱ قمری (تیرماه ۱۲۷۲ خورشیدی، ۱۳۳۰ سال پیش) توسط یوسف‌خان عکاس‌باشی برداشته شد. کامرانیه و تکیه آن، ملک «کامران میرزا» فرزند ناصرالدین‌شاه قاجار از «منیرالسلطنه» بود که در تاریخ این دوره با نام «نایب‌السلطنه» نیز

شامل برگزاری نمایش تعزیه بود که باشکوه خاصی اجرا می‌شد و عموم مردم برای تماشای آن، به‌ویژه در دهه نخست ماه محرم، به تکیه‌ها می‌آمدند. اکنون هم، تکایای قدیمی و تازه‌سازی در سراسر ایران وجود دارد که در ایام عزاداری ماه‌های محرم و صفر فعال و میزبان هزاران نفر از عزاداران و علاقه‌مندان به اهل بیت عصمت و طهارت^(ع)

ترابی اتاریخ تأسیس تکیه در ایران به قرن هفتم و دوره ایلخانی بازمی‌گردد. برخی مورخان معتقدند که تکایا در آن دوران، محل اتراق و اقامت صوفیان در شهرها بود؛ هنوز هم در برخی کشورهای عربی و البته اروپایی، مانند «آلبانی»، تکیه چنین کاربردی دارد. بعدها و در دوره صفویه، کاربری تکیه در ایران به کل تغییر کرد و از آن برای برگزاری مجالس مذهبی عمومی و به‌ویژه، مراسم عزاداری استفاده شد.

در واقع تکیه به مکانی برای اجرای مراسمی تبدیل شد که برگزاری آن‌ها در مسجد با محدودیت‌های عرفی، محیطی و اجرایی روبه‌رو بود. به تدریج استفاده از تکیه (با کاربری جدید) در ایران توسعه پیدا کرد و در دوره قاجار، مشهورترین تکیه ایران، موسوم به «تکیه دولت» در جنوب غربی «شمس‌العماره» و با دستور ناصرالدین‌شاه قاجار، بین سال‌های ۱۲۸۵ تا ۱۲۹۰ قمری بنا شد.

معمار این تکیه، دوستعلی‌خان معیرالممالک بود و آن را از تلفیق الگوی معماری ایرانی و نمادهایی از معماری اروپایی و ساخت تماشاخانه بناکرد (درباره این تکیه و تاریخ آن ضمن یکی از قسمت‌های کشف تاریخ، مفصل اطلاعاتی را ارائه کرده‌ایم). بخش مهمی از برنامه‌های عزاداری در تکیه‌ها،

کشف تاریخ